

ENERJİ ALANI KAMULAŞTIRILMADAN BU YIKIM KALDIRILAMAZ

Mahir Ulutaş

Elektrik Mühendisleri Odası 48. Dönem Yönetim Kurulu Başkanı

mahir.ulutas@emo.org.tr

Dünya çapında yaşanan enerji krizi bütün hızıyla devam ederken bu krizden en çok etkilenen ülkelerin başında ne yazık ki, Türkiye geliyor. Yıllarca yanlış ve yıkıcı politikalarla yönetilemez hale getirilmiş olan enerji alanı, bir bütün olarak ekonomisi, ekolojisi ve siyasetiyle çöküşe geçen ülkemiz için öncelikli bir sorun alanına dönüşmüş durumdadır. Fosil yakıtlara dayalı, kirli, dışa bağımlı ve özel sektörün kar hırsına terk edilmiş bir alan olan enerji öncelikli olarak yeniden yapılandırılması gereken alanların başında gelmektedir.

1970'lerle birlikte temel altyapı hizmeti alanları kamu hizmeti olmaktan çıkarılıp piyasalaştırılırken, 1980 darbesi ile birlikte yaratılan siyasi iklimle birlikte, Türkiye'de de Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) bünyesinde sürdürülen elektrik üretim, iletim ve dağıtım hizmetlerinin 1980'lerden itibaren yeniden yapılandırılması tartışılmaya başlandı.

Önce TEK'in TEAŞ ve TEDAŞ olarak ikiye, ardından TEAŞ'ın EÜAŞ, TEİAŞ ve TETAŞ olarak üçe ve TEDAŞ'ın 21 bölgesel dağıtım şirketine bölünmesiyle, çok parçalı bir yapı oluşturuldu. Bir yandan dikey entegre kamu tekeli parçalanırken, diğer yandan da özel elektrik üretim şirketleri ortaya çıkmıştır. Yap-İşlet (Yİ), Yap İşlet-Devret (YİD), İşletme Hakkı Devri (İHD) ve otoprodüktörler gibi yöntemlerle ve özellikle doğalgaza bağlı ve alım garantili anlaşmalarla başlayan özelleştirmelerden sonra 2001 yılında çıkan "Elektrik Piyasası Kanunu" ile artık tam anlamı ile "piyasa" mantığı içinde ve "Dengeleme ve Uzlaştırma Yönetmeliği" (DUY) sistemi ile bir elektrik borsasının oluşturulduğu bir yapı inşa edildi.

İlk ortaya atıldığı dönemden bu yana özelleştirme, "verimsiz, hantal, kamu bütçesi üzerinde yük" olarak sunulan kamu kurumlarının özel sektöre satılması olarak tanımlanmıştır. Özelleştirmenin temel amacı devletin ekonomide işletmecilik alanından tümüyle çekilmesinin sağlanması olarak sunulmuştur. Devletin neden işletmecilikten çekilmesi gerekliliği için tamamen mali gerekçeler öne sürülmüş, aynı şekilde elektrik hizmetinin özelleştirilme gerekçesi olarak, büyük ölçüde yeni yatırım yapmak için devletin kaynağının bulunmadığı, özel sektör tarafından yatırımların yapılacağı, kayıp-kaçak oranlarının düşürüleceği, enerjinin ucuzlayacağı ve daha kaliteli olacağı iddia edilmiştir.

Gelinen nokta açıktır: Elektrik fiyatları düşmek bir yana yıldan yıla enflasyonun ve asgari ücretin üzerinde artıp son zamlarla kabul edilemez bir noktaya ulaşmış; halkın yarısından fazlası enerji yoksulluğunun pençesinde günlük ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiş ve toplum bir bütün halinde yükselen enerji fiyatlarına karşı patlamaya hazır bir enerji biriktirmiş; bir kente günlerce elektrik verilemeyecek kadar iletim ve dağıtım şebekeleri bakımsızlık ve yatırımsızlık içinde kendi kaderine terk edilmiş; yani özetle tam teşekküllü bir toplumsal buhran görüntüsü oluşmuştur. Alan yönetilemez haldedir ve kamu idaresi dahil hiç kimse ne yapacağını bilmemektedir.

Oysa meslek odaları, sendikalar ve emekten yana kesimler şu an yaşanmakta olan büyük krizin gelmekte olduğunu yıllardır söylemekteydiler. Bilenler için büyük bir sürpriz yaşanmamaktadır.

"Kamu kaynakları bir avuç zengine..."

Öncelikle şurası söylenmeye gerek duyulmayacak kadar açıktır: özelleştirme her durumda kamu

kaynaklarının özel sektöre ve bir avuç zengine aktarılması demektir. Özelleştirme, halkın ödediği vergilerle kamunun yaptığı yatırımlar sonucu oluşmuş devasa kurumların, başta çok uluslu şirketler ve onların taşeronları olmak üzere sermayeye bırakılmasından başka bir şey değildir. Temel altyapı sektörleri büyük yatırımlar gerektiren ve riskli görülen alanlar olduğu için, dünyanın hiçbir yerinde başlangıçta özel sermaye girmemiş, bu alan devletin üstlenmesi gereken bir sorumluluk olarak görülmüştür. Ne zaman ki, sermaye aşırı birikim krizine ve dolayısıyla kar hırsını tatmin edebilmek için yeni iş alanları arayışına girmiş, işte o zaman devletin elindeki bu hazır kuruluşların özelleştirilmeleri gündeme getirilmiştir. Bu noktada da kamuoyundaki karşı duruşu yok edebilmek için, “kamu hantal, iyi hizmet üretmiyor, KİT’ler kara delik” gibi söylemler devreye sokulmuştur.

Oysa verimliliğin mülkiyet sahipliği ile bir bağı yoktur. İyi yönetilen, liyakata uygun bir kadro yapısının olduğu bir kamu işletmesi verimli olabilirken, rekabet baskısına maruz kalan bir özel işletme pekala ayakta kalamayıp bataabilir. Dahası özel sektörün verimlilik algısı ile kamu işletmesinin birbirinden alabildiğine farklıdır: Özel sektör kısa vadeli karına bakarken ve kamu yararına olabilecek pek çok şeyi sadece bir maliyet kalemi olarak görürken, halk yararına çalışan bir kamu işletmesi gelir gider dengesinden çok daha geniş bir perspektifle halkın ve kamunun yararını önceleyerek kısa vadeli getirinin ötesini görebilme imkanına sahiptir.

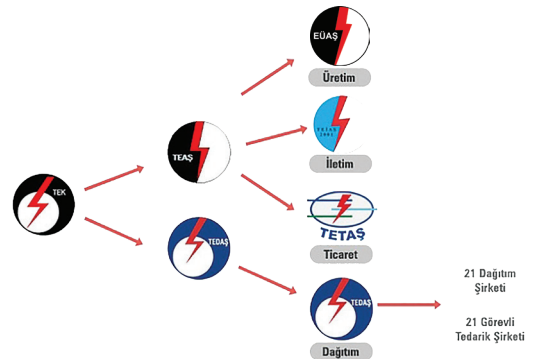
Ancak elektrik enerjisi alanı tüm bu genel doğruların ötesinde bir başka özelliğe daha sahiptir; bu alan piyasa yapısı içinde teknik olarak dahi idare edilemez. Yaşadığımız birbiri ardına felaketler ve fiyaskolar, alanın yapısı hilafına zorla yaşatılmaya çalışılan piyasa yapısının semptomlarıdır.

Elektrik enerjisi depolanamayan ve arz-talep dengesinin sistem tarafından sürekli olarak, gerçek zamanlı korunması gereken bir üründür. Bu dengenin korunması ciddi bir planlama gerektirmektedir. Söz konusu dengenin sağlanabilmesi, üretim ile iletimin ve tüketimin anbean koordinasyonu ile mümkündür.

“Sistem parçalanıp, zorlama piyasa oluşturuldu”

Elektrik iletimi ve dağıtımını geleneksel olarak “doğal tekel” olarak adlandırılmaktadır. Doğal

tekel, bir hizmetin birden çok üretici tarafından yapılmasının fiziki veya ekonomik olarak olanaklı olmadığı, tek üretici tarafından daha az bir maddi ve toplumsal maliyetle hizmetin verilebildiği durumları anlatır. İki yerleşim birimi arasında birden fazla iletim hattı mümkün değildir. Aynı şekilde bir şehir içerisinde birden fazla dağıtım şebekesi de olanaksızdır. 2000’li yılların başında gerçekleştirilen TEDAŞ’ın parçalanıp 21 dağıtım şirketine bölünmesi ve şirketlerin özelleştirilmesinin, kamu tekelinin yerine özel bir tekel yaratılmasından başka hiçbir anlamı yoktur. Aynı şekilde gündemde olan iletim şebekesinden sorumlu olan TEİAŞ’ın özelleştirilmesi de aynı anlama gelecektir. Burada yapılan ve ısrar edilen, fiziken tek ve bir bütün olan sistemin sanal birtakım aktörlere parçalanıp zorlama bir piyasanın oluşturulmasıdır. Bu zorlama piyasa, fahiş elektrik zamlarıyla ve birbiri ardına getirilen teşviklerle maliyeti kamuya yıkılarak ayakta tutulmaya çalışılmaktadır. Günlük kar kaygısıyla hareket eden, gerekli bakımları ve yatırımları birer maliyet kalemi olarak gören, halen kamuya ait bir şebeke altyapısını sadece işletme hakkı almış bu özel şirketlerin yaratmış olduğu buhran, artan enerji yoksulluğu ve tüm toplumun yaygın bir yoksullaşmasının yanında, geçmişte tüm yurttaşların pek çok irili-ufaklı örneklerini gördüğü elektrik kesintileri ve nihayetinde Isparta trajedisi ile açığa çıkmıştır.

Elektrik üretim tesislerinin kurulması ve sisteme bağlantısı da doğal kaynağın bulunduğu yer gibi zorunlu nedenlerle doğal tekel kapsamında değerlendirilebilir. Kaldı ki elektrik hizmetinin ölçek ekonomisi kapsamında bütüncül işleyişi dikkate alındığında, gerçek zamanlı korunması gereken denge elektrik üretiminin de bütünüyle doğal tekel kapsamında değerlendirilmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Dahası elektrik üretiminde özelleştirme, zaman

zaman özel şirketlerin üretim güçlerini fahiş fiyatlar için bir tehdit unsur olarak kullanma ve arz güvenliği tehdidi yaratmalarının yanında bir başka açıdan daha pahalılık yaratmaktadır. Elektrik üretimi petrol, doğalgaz, hidrolik ve kömür gibi birincil enerji kaynaklarının kullanılmasıyla elde edilen, dolayısıyla doğaya bağlı bir sektördür.

Doğaya bağlı alanlarda değer yasası, klasik sanayi üretiminden farklı olarak bir değişim geçirir. Klasik kapitalist üretimde, yüksek emek üretkenliği alan içerisinde genelleştirilebilir. Bu işleyişte, emeğin ortalama üretici gücünden daha yüksek bir üretici güç uygulayarak, kendi üretim fiyatını, aynı metanın genel üretim fiyatının altında tutan sermaye artık kâr elde etmektedir. Buna göre emek ve teknoloji değişkenlerine bağlı olarak daha elverişli koşullarda üretim yapan sermaye, kendi piyasa payını genişletebilir. Verimsiz koşullarda üretim yapan sermaye, piyasa fiyatını belirleyen ortalama emek üretkenliğini gerçekleştiremediği için üretimi durdurmak zorunda kalır. Bu yasanın geçerli olabilmesi için üretken sermayenin piyasa payını genişleterek, toplumsal ihtiyacı “kısa dönemde ve tam olarak” karşılayabilmesi gerekmektedir.

Ancak madencilik gibi “doğaya doğrudan bağlı” sektörlerde, emeğin yüksek üretici gücü genelleştirilemez. Bunun temel nedeni “emeğin daha yüksek üretici gücünün maddi temeli doğa kuvveti” olmasından kaynaklanmaktadır. Bu alanlarda doğa koşullarına bağlı olarak, aynı düzeyde iki farklı üreticiden, biri daha yüksek verime sahipken diğeri daha düşük verime sahip olabilir. Bu doğaya bağlı alanlarda, diğer alanlardan farklı olarak ortalama üretim koşullarına göre belirlenen fiyat değil, en kötü koşullara göre belirlenen fiyat geçerli olacaktır. Bunun önkoşulu ise doğaya bağlı alanlarda toplumsal ihtiyacın tam olarak karşılanabilmesi için en elverişsiz koşullardaki üretimin de gerçekleştirilmesi zorunluluğudur.

Hiç kuşkusuz, daha verimli üretime sahip

sermaye, hammadde olanakları elverdiği sürece, pazar payını arttırarak, geçici bir süre piyasa fiyatını belirleyebilir. Ama ilke olarak doğal temel sınırlı olduğu sürece olumsuz koşullarda yapılan üretimin belirlediği fiyat geçerli olacaktır.

“Elektrik doğaya doğrudan bağlı”

Enerji alanında da, doğaya doğrudan doğruya bağlı bir sektör olarak, piyasa fiyatını en kötü koşullarda üretilmiş metaların fiyatları belirler. Elektrik enerjisi, doğadan elde edilen birincil enerji kaynaklarının dönüşümü yoluyla elde edilen ikincil bir enerji kaynağı olarak doğaya doğrudan bağlı alanlar içerisinde yer almaktadır.

Nitekim Türkiye’de elektrik alanının piyasalaştırılmasına yönelik olarak oluşturulan dengeleme ve uzlaştırma adı verilen borsa sistemi de bu mantık çerçevesinde işlemektedir. Sisteme elektrik satışları için santrallerin bildirdiği en düşük fiyattan başlanıp talebin karşılandığı en yüksek fiyata kadar yapılan sıralama sonucunda o saat için en tepedeki fiyat, Sistem Marjinal

Fiyatı (SMF) olarak kabul edilmektedir. Bu yüksek fiyat, daha düşük fiyat bildirmiş olan tüm santrallara garanti edilmektedir. Bu sistemde üretim koşulları en kötü olduğu için en yüksek fiyat veren santrallerin piyasa fiyatını belirlediği ortaya çıkmaktadır. En verimsiz santralin piyasa fiyatını belirlemesi, yalnızca bizim gibi ülkelerin beceriksizliğinden değil, sistemin genel işleyiş mantığının gereğidir. Dahası bu uygulama, İngiltere gibi, elektrik borsasının uygulandığı diğer ülkelerde de aynı ya da benzer biçimde işlemektedir.

Bu alanda, daha önceden kamu tekeli kapsamında gerçekleştirilen uygulamaya bakıldığında ise, ortalama fiyat esaslı saptanmaktaydı. Elektrik enerjisi üretimi alanında kamu tekelinin varlığı koşullarında, verimli ve verimsiz olan santrallerin maliyetleri, paçallanarak ortalama bir fiyat bulunabiliyordu.

Elektrik enerjisi alanı piyasalaştıktan sonra ise, alanın özgülüğünden kaynaklı olarak, en pahalıda, en verimsizde fiyat belirleniyor. Dahası bu ortam içerisinde sermayenin artık kârı en çoğa ulaştırma arayışı, toplumsal ihtiyaçların karşılanması önünde bir engel olarak ortaya çıkıyor. Örneğin Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun (EPDK) verdiği lisanslara bakıldığında özel sektörün büyük ölçüde kısa zamanda yüksek kârlar elde edebileceği alanları tercih ettiği, buna karşılık Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik koşulları açısından değerlendirilme zorunluluğu olan alanların ise yatırım tercihleri arasında yer almadığı görülmektedir.

Özelleştirme Ülkeye Ciddi Maliyet Yükledi

Özetle, özelleştirme ve piyasalaştırmanın "rekabet ve ucuzluk sağlayacağı" iddiaları daha temelde dayanağını yitirmekte, ülkeye toplumsal ve ekonomik anlamda ciddi maliyetler yüklenmektedir. Sonuç olarak yapılması gereken bellidir:

1. Tüm özelleştirmeler durdurulmalı, kamunun bu alana yatırım yapmasını engelleyen yasal veya fiili engeller ortadan kaldırılmalıdır. Bu çerçevede elektrik enerjisi alanında, üretimi, iletimi ve dağıtımını dikey entegre bir kamu tekeli tekrar kurularak, kamu mülkiyetindeki bu tür kuruluşların çalışanlarının yönetim ve denetimde söz ve karar sahibi olduğu, liyakati esas alan nitelikli yönetimlere sahip olmaları; kayıt, hesap ve işlemlerinin erişilebilir ve şeffaf olmaları sağlanmalıdır. Adı üzerinde piyasa kurumu olan ve bugüne değin işlevini, yurttaşların değil, enerji şirketlerinin hak ve çıkarlarını kollamak olarak yerine getirmiş Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu kapatılmalıdır.
2. Enerjinin bir insan hakkı olduğu gerçeğinden hareketle, bu hizmet yurttaşlara kolayca karşılayabileceği bedellerle sunulacak ve ne şekilde tarif edildiği tartışmalı bir sosyal yardım programı yerine, sayıları her gün çoğalan enerji yoksullarına yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayacak kadar su, elektrik, doğalgazın ücretsiz temin edilmesi sağlanmalıdır.
3. Doğal çevreyi ve toplumsal yaşamı olumsuz etkilediği saptanan tüm santrallerin (termik, jeotermal, hidrolik, biyo-kütle vb. kaynaklılar dâhil) faaliyetleri durdurulmalıdır. Üretim yöntemi ne denli çevre dostu olursa olsun üretim ihtiyacı gereğiyle, santral çevresinde

yaşayan insanların istekleri dışında yaşamsal haklarının sınırlandırılmasına, verimli tarımsal arazilerini sınırsız biçimde işgal etmeye, akarsu yataklarının güzergâhlarını değiştirmeye ve çok sayıda ağacı kesmeye derhal son verilmelidir. Tüm enerji, sanayi, altyapı yatırımları ile ilgili çevresel ve toplumsal etki değerlendirme çalışmalarında, yatırımların bölgede yurttaşlara, toplumsal yaşama, doğal çevreye ve tüm doğal varlıklara doğrudan ve dolaylı tüm etkileri irdelenmelidir. Tüm enerji projelerinde, sürecin tüm aşamalarında, toplum yararı ve çevre öncelikle göz önüne alınarak; halkın kabulü, diyalog ve danışma önemsenmeli, tarım alanlarına, meralara, ormanlara enerji tesisi kurulmamalıdır.

4. Yoğun enerji tüketen, eski teknoloji, çevre kirliliği yaratabilen sanayi sektörleri (çimento, seramik, ark ocak esaslı demir-çelik, tekstil vb.) yerine enerji tüketimi düşük, ithalata değil yerli üretime dayalı, ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda önceliklendirilmiş bir sanayi politikasının doğal devamı olacak bir kamusal yatırım perspektifi ile çevre dostu ve emperyalist bağımlılık zincirinden kopmayı sağlayacak sanayi dallarına öncelik verilmesi sağlanmalıdır.
5. Enerji ihtiyacını, yeni enerji tesisleri kurulması ve bu tesislerde üretilecek yeni enerji arzıyla karşılamaya çalışan, plansız ve özel sermaye çıkarlarını gözetken, dışa bağımlılığı artıran hatalı politikalara son verilerek, iletim ve dağıtımdaki kayıpları düşürmeyi ve nihai sektörlerde yer yer yüzde 50'nin üzerine çıkabilen enerji tasarrufu imkânlarının değerlendirilmesi temel alınmalıdır.

Nükleer Santral Projelerinden Vazgeçilmeli

6. Risk ve atık sorunu çözülmemiş, teknoloji ve hammadde yönünden dışa bağımlı, yatırım ve işletme maliyetleri yüksek, elektriği pahalıya üretecek nükleer santrallara ihtiyaç olmadığı gerçeği göz önünde bulundurularak Akkuyu NGS projesi durdurulmalı ve yeni projelerden vazgeçilmelidir.

7. Enerji politikalarında ciddi ve radikal bir değişikliğe hızla gidilerek elektrik üretiminde fosil yakıtların payı düşürülmeli; yenilenebilir enerji kaynaklarının payını ciddi oranda artırmaya yönelik politikalar, kamusal planlama anlayışı ile toplum çıkarlarını gözeterek ivedilikle uygulanmalıdır. Enerji üretim tesislerinin kamusal bir planlama anlayışı içinde, rüzgâr, güneş vb. yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artıracak bir şekilde ve toplum çıkarlarını gözetir biçimde kurulması sağlanmalıdır. Diğer yandan politikalar, halihazırda yenilenebilir enerji teknolojisinin özellikle güneş panelleri, rüzgar santralleri ve elektrikli araçların akü gruplarında ihtiyaç duyduğu nadir metaller için yaygın madencilikün dünyanın ekosistemi için iklim değişikliği ile kıyaslanabilir felaketlere neden olabileceği bilinciyle oluşturulmalıdır.
8. “Yeşil Dönüşüm” adı altında fosil yakıtların sadece sonuçlarıyla mücadele eden karbon yakalama benzeri tekno-kapitalist çözümlerin yarattığı illüzyonla mücadele edilerek, emperyalist merkezlerin yaşanan iklim krizinden ve ekolojik yıkımdan birincil düzeyde sorumlu oldukları gerçeğini el çabukluğu ile göz önünden yok eden ve onların dünyayı ve eko-sistemi kirletmesinin devamlılığını garanti altına alma çabasının bir ürünü olan “net sıfır karbon” politikalarına güçlü bir şekilde karşı çıkılmalıdır.
9. Tüm bu çalışmaları koordine etmek için toplumun yararını esas alan, yerellerin özgül koşullarının ve ihtiyaçlarının, yerelde merkezden daha iyi tanımlanacağı ve belirlenebileceğini kabul eden; eşit, özgür, adil, dayanışmayı önemseyen demokratik bir toplum ve refah içinde yaşanacak bir ülkeye ulaşmak için; büyüme ile istihdamı ve adil bölüşümü kurgulayan; bölgeler arasındaki eşitsizliği ve toplumdaki gelir dağılımı arasındaki dengesizliği gidermeyi amaçlayan; temel bilimlere, teknoloji geliştirmeyi ve nitelikli üretimi temel alan bir sanayiye geliştirmeyi; eğitim, sağlık, enerji, ulaşım, konut vb. hizmetlerin kamu eli ile verilmesini öngören bir kalkınmayı gerçekleştirebilmek için oluşturulacak kamu yapılanmasının önemli bir bileşeni olarak Türkiye Planlama Kurumu kurulmalıdır.

